

Vita a magyarországi viszonyokról a 18. század végi hamburgi Politisches Journalban

A 18. század utolsó évtizedeiben gyakran előfordult, hogy német újságokban, folyóiratokban magyar vonatkozású közlemények jelentek meg. Elsősorban persze a hazai német nyelvű kiadványok recenziói voltak ezek, hiszen ezeknek elterjedése előtt nem voltak nyelvi akadályok; a magyar nyelven megjelent művek már sokkal kisebb külföldi visszhangra tarthattak számot. Mint ismeretes, és bibliográfiailag is feltárt, főként a jénai *Allgemeine Literatur-Zeitung* közölt sok magyar vonatkozású recenziót és közleményt 1785—1803 között.¹ Mert a recenziókon kívül — ha kisebb mértékben is —, de találkozunk e korszak német sajtójában más jellegű, magyar vonatkozású cikkekkkel is. Különösen megszaporodott a számuk II. József uralkodásának évtizedében, amikor a felvilágosodás európai hívei körében, különösen a feudális széttagoltságban élő német területeken, bizonyos érdeklődésre tarthatott számot a felülről megvalósítani kívánt reformok sorsa. Ismeretes az is például, hogy Ludwig Schlözernek a göttingai *Statsanzeigen* című folyóiratában, milyen sok magyarországi cikk jelent meg, hiszen a szerkesztő is érdeklődéssel figyelte II. József kísérletét. Eleinte maga is rokonszenvet árult el iránta, majd a nemesi ellenállás pártjára állt, végül pedig ezzel is szembe fordult.² Az ő személyes érdeklődésén kívül, egykori magyarországi tanítványainak is volt része abban, hogy a tekintélyes folyóiratban számos írás jelent meg a hazai viszonyokról, hiszen nem egy közülük felkereste volt tanárát később is levelével, tudósításával. Így jelent meg például a lapban egy alkalommal Rát Mátyás cikke is a nyelvrendelettel kapcsolatos magyar sérelmekről.³

Nem volt viszont eddig ismert a szakirodalomban, hogy a nyolcvanas évek első felében egy hamburgi folyóiratban, a *Politisches Journal*⁴ című havonta meg-

¹ L. JÜGELT, Karl-Heinz: *Die Rezensionen der ungarischen und Ungarn betreffenden Schriften in der „Allgemeinen Literatur-Zeitung“ 1785—1803*. Rostock, 1975. és Uő: *Die ungarische Jakobinerbewegung in der „Allgemeinen Literatur-Zeitung“*. Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm-Pieck Universität Rostock. 1977. 307—315.

² H. BALÁZS Éva: *A magyar jozefinisták külföldi kapcsolataihoz I. Századok 1963. 1187—1204.*

³ KÓKAY György: *Rát Mátyás röpirata II. József ellen, a magyar nyelv érdekében*. MKsz 1966. 305—316.

⁴ E hamburgi folyóirat valószínűleg szabadkőműves irányzata miatt volt ismert Bécsben és Magyarországon. Nemesak Forgách olvasta, hanem Széchényi Ferencről is tudjuk, hogy járatta. Érdekes, hogy eddigi szakirodalmunkban csak úgy fordult elő, mint Nicolai egyik forrása. A magyar nemesi mozgalommal rokonszenvező német író azonban, érdekes módon csak Bartsch jozefinisztikus leveleit ismerte; a *Beschreibung einer Reise* című útirajzában (VI. 380—381.) egy alkalommal éppen egy ilyenrel szállt vitába: azzal a közleménnyel, amelyikben arról volt szó, hogy II. József nem koronáztatja meg magát, mert a magyar alkotmányt úgysem akarja megtartani. Vö.: BÜRGER Erzsébet: *Nicolai Friedrich és a magyar felvilágosodás*. Bp. 1941. 47.

jelenő lapban szintén szép számmal jelent meg tudósítás a magyarországi politikai helyzetről. 1782-től kezdve a lap olvasói szinte folyamatos és rendszeres tájékoztatást kaptak II. József reformjainak magyarországi sorsáról és a magyar nemesi ellenállás kifejlődéséről. A Bécsből keltezett levelek tudósítója a császár meggyőződéses híve volt, aki lelkes hangon írt annak intézkedéseiről és szándékairól. Ugyanakkor az is kitűnt közleményeiből, hogy a magyar nemesség ellenállását elítélte, azt kizárólag a nemesi előjogok féltésével magyarázta. Az uralkodó egyértelműen a felvilágosodást szolgálta, a nemesség viszont a megcsontosodott maradiságot és feudalizmust képviselte: ezt a következtetést vonhatta le a bécsi tudósítások német olvasója.

A lapnak azonban úgy látszik voltak Magyarországon is olvasói, akik közül végül is valaki maga is tollat fogott, és egy terjedelmes cikkben igyekezett a tudósítások állításait cáfolni, illetve korrigálni. A liberális szellemű hamburgi folyóirat szerkesztője az 1785 május és júniusi számokban leköszölte két folytatásban ezt a cikket is, melyhez olykor maga is fűzött megjegyzéseket.⁵

Kik voltak e tudósítások és e terjedelmes tanulmány szerzői, akiknek különböző álláspontjai így valóságos vitát eredményeztek a magyarországi helyzetről, egy hamburgi folyóirat lapjain? Sem a bécsi levelek, sem az azokat cáfoló cikk szerzője nem nevezte meg magát a lapban: az utóbbinak erre jó oka lehetett, hiszen cikkében az uralkodót nemegyszer élesen bírálta, kevésbé volt érthető a bécsi tudósító névtelenségbe való rejtőzése, de személyének megfejtése részben ezt is érthetővé teszi.

Bizonyosnak mondható ugyanis, hogy a hamburgi lap bécsi tudósítója, Conrad Dominik Bartsch, a bécsi hivatalos újság, a *Wiener Zeitung* szerkesztője volt. Ismeretes, hogy Bartsch több mint másfél évtizeden keresztül baráti kapcsolatban állt Hajnóczy Józseffel.⁶ Levelezésük alapján egyértelműen bizonyítható, hogy ő küldözgette a magyarországi tudósításokat a hamburgi folyóiratnak 1782-től kezdve. Igaz, ezt nyíltan még barátjának sem írta meg, de — mint látni fogjuk — leveleiből mégis nyilvánvalóan kitűnik ez.

A nemesi részről írt válaszcikk szerzőjére nézve is, ha nem is ennyire egyértelmű, de — éppen Bartsch feltételezése alapján — mégis nagyon valószínű magyarázattal rendelkezünk. E szerint ugyanis Forgách Miklós gróf, Nyitra megye főispánja volt az, aki terjedelmes cikkével felkereste a hamburgi folyóiratot. Forgách mint ismeretes, élesen szembeszállt II. József intézkedéseivel; az 1784-ben elrendelt összeírással kapcsolatban kifejtett megyei ellenállása miatt őt az uralkodó elmozdította főispáni állásából. Egyébként 1774—1778 között éppen Hajnóczy József volt a titkára. Nézeteik eltávolodását mutatja, hogy 1785-ben, amikor Forgách helytelenítette Széchényi Ferencnek a hivatalvállalását II. József alatt, Hajnóczy védelmébe vette új főnökét és kifejtette, miért bízik a jozefinista reformokban.⁷

Conrad Dominik Bartsch, akinek Hajnóczyval való szoros kapcsolatáról, levelezésükről és kettejük barátságáról már írtunk,⁸ 1782-től lett a *Wiener Zeitung* szerkesztője. Egy évvel később tagja lett a bécsi „zur gekrönten Hoff-

⁵ *Politisches Journal* 1785. 432—440, 540—546.

⁶ BÓNIS György: *Hajnóczy József*. Bp. 1954. — KÓKAY György: *Hajnóczy József és Széchényi Ferenc kapcsolatai C. D. Bartsch-csal, a Wiener Zeitung szerkesztőjével*. MKsz 1976. 76—93. — HILDE KOPLÉNIC: *Conrad Dominik Bartsch (1759—1817)*. *Freimaurer und Journalist*. Wiener Geschichtsblätter 1977. 215—230.

⁷ BÓNIS: I. m. 36—38.

⁸ MKsz 1976. 76—93.

nung” nevű szabadkőműves páholynak. A bécsi újság szerkesztésén kívül írt más, külföldi lapokba is cikkeket, sőt ilyenek írására Hajnóczyt is buzdította. Egyik levelében említést tett a hamburgi *Politisches Journal*ról is, amit oly kiválónak talált, hogy Széchényinek is — akinek egyébként bécsi könyvbeszerzője volt — ajánlotta előfizetésre. Az 1785. júl. 12-i levelében pedig arról írt Hajnóczynak, hogy a hamburgi folyóiratban megjelent egy névtelen cikk — szerinte Forgách Miklós gróf volt a szerzője —, amely az általa írt, ún. „hazafiatlan” leveleket („Unpatriotische Briefe”) igyekezett cáfolni.⁹ Nem árulta el pontosan, hogy ezek az általa írt levelek mik voltak és hol jelentek meg, de a levelezés alapján mégis fény derül erre is.

A *Politisches Journal* 1784. májusi számában ugyanis egy közlemény a magyar korona Bécsbe szállításáról számolt be. A meglehetősen ironikus hangú cikk, amely a magyarok érzékenységét a palládiumukat elvesztő trójaiakéhoz hasonlíttja, megemlékezik a pozsonyi helytartótanács ellenállásáról, és az eseményt így írja le:

„Der Statthaltereyrath zu Pressburg als er die diesfälligen Befehle des Kaisers erhielt machte eine sehr dringende Gegenvorstellung. Der Kaiser aber setzte das Horazische Risum teneatis amici! darunter und beharrte auf seinem Befehle. Es wurde 4 von der adelingen ungarischen Garde abgesandt, ihn zu vollziehen. Der eine war so patriotisch, daß er sich krank stellte, um nicht sich dazu gebrauchen zu lassen . . .”¹⁰

Ugyanerről az eseményről Bartsch Hajnóczyt már egy 1784. április 22-i levelében így tudósította:

„Nun machte freilich das Cons. Locumt. Gegenvorstellungen; der Präsident selbst that dergleichen, als ob er die Sache misbilligte, man hatte die Dummheit dem Kaiser mit einer Rebellion zu drohen, und nun gab er keinen anderen Bescheid als das Horazische Sprüchlein: Risum teneatis amici, und schickte 4 Noblegardisten ab, um die Krone zu holen; nur einer war so patriotisch sich krank zu stellen, um sich der Auftrage nicht zu unterziehen . . .”¹¹

A két szöveg egybevetése után (különös tekintettel arra, hogy a levélbeli közlés megelőzte a folyóiratcikk megjelenését), nyilvánvaló, hogy ugyanattól a személytől származik mindkettő: vagyis a hamburgi folyóiratba Bartsch írta ezt és — az évek folyamán — a többi magyarországi vonatkozású közleményt is.

Ennek tudatában tekinthetjük tehát át ezeket a „hazafiatlan” leveleket, ahogy azokat Bartsch Hajnóczynak írt levelében elnevezte, valamint Forgáchnak — aki magát igaz, de nem megszállott hazafinak nevezte — a válaszát. Külön érdekességet jelent a jozefinista és nemesi ellenzéki álláspontok ütközése mellett a hamburgi lap szerkesztőjének az állásfoglalása is.

A terjedelmes és két folytatásban közölt Forgách-cikk ironikus stílusban kezdődik, szerzője ugyanis azt írja: a hamburgi *Politisches Journal*nak az az igyekezete, hogy az igazságról a leghívebben tájékoztasson, élénk helyeslésre talált még a „barbár” Magyarországon is; ugyanis az osztrákoktól érkező hírek szerint ezt az országot ilyennek kell tartani:

Anmerkungen und berichtende Nachrichten. Aus Ungarn eingesandt

Da sich die Gesellschaft des Hamburger politischen Journals gleich von Anfange an alle Mühe gab, die genaueste Wahrheit zu berichten, fand sie einen starken Beyfall, besonders auch in der *barbarischen Ungarn*; denn der aus dem Oesterreichischen kommenden Nachrichten müssen Sie jenes Land für ein solches halten.

⁹ MKsz 1976. 88.

¹⁰ *Politisches Journal* 1784. máj. 519.

¹¹ MKsz 1976. 87.

In einem einsamen Winkel, Schroffen oder Felsen ließ ein (barbarischer) Landmann, in der gänzlichen Entfernung von dem Getümmel der Welt, von einigen wenigen Freunden umringt, dieses Journal. Er hat übrigens Zeit, mit aller Aufmerksamkeit zu lesen, und seine Betrachtungen darüber anzustellen.

Da der Zweck Ihres Journals die Lieferung ächter wahrer Nachrichten zu seyn scheint, und es Ihnen daher nicht gleichgültig seyn kann, Berichtigungen zu erhalten: so sehe ich es für mein Pflicht an, als ein echter aber nicht enthusiastischer Patriot Ihnen einige Unrichtigkeiten durch dieses Schreiben anzuzeigen, wodurch Sie verschiedentlich in Ihren Journal über die Verfassung von Ungarn, und dessen Schicksale, der lesenden Welt irrige Begriffe beygebracht haben. Ihre Wahrheitsliebe läßt mich hoffen, daß Sie dieses Schreiben annehmen, und öffentlichen Gebrauch davon machen werden, zumal bei der jetzigen kritischen Lage von Ungarn.¹²

A szerkesztő — aki a későbbiek során is lábjegyzeteivel kísérté a cikket — a bevezetéshez nyomban megjegyezte: nem tartják Magyarországot barbárnak: sőt egész sor tudós és felvilágosult magyart ismernek; a tudományok alapos oktatása terén pedig a magyarok megelőztek számos más felvilágosult országot,

„Wir sind insgesamt so weit entfernt, Ungarn für ein barbarisches Land zu halten, daß wir vielmehr von ältern und gegenwärtigen Zeiten eine Menge gelehrter und aufgeklärten Ungar kennen und hochschätzen. Wir glauben sogar, daß der ächte gründliche Unterricht der Wissenschaften in Ungarn zum Theil noch besser sey, als in manchen andern aufgeklärten Ländern, wo jetzt leider die superficielle Kenntniß mit falschem Schimmer, und hochklingenden Worten, so ausgebreitet nachtheilig wird. Auch steht kein Wort eines solchen Vorwurfe in unsern Journale.“¹³

Forgách cikkében ezután sorra veszi a hamburgi lapban megjelent magyarországi közleményeket, és megjegyzéseket fűz hozzájuk. Az első ilyen közlés az 1782. 4. számban jelent meg, Bécsből, április 6-ról datálva. Ebben a protestánsok számára biztosított vallásszabadság fogvatékosságáról esett szó, pontosabban arról, hogy a pozsonyi Helytartótanács akadályozza a protestáns templomok építését. Forgách szerint lehet, hogy vannak a pozsonyi hivatalban olyanok, akik nem ismerik a magyar törvényeket, de tény, hogy már februárban az egész megyében ismertté vált a vallásszabadságról megjelent rendelet. Egy másik közleményhez még azt jegyzi meg, hogy az oktatásügy még sohasem volt oly zavaros, mint jelenleg. Ehhez azután a szerkesztő is hozzáfűzi: az ilyen vélemények valódiságáról nem tudnak dönteni: a hozzájuk küldött cikkekből csak a polémikus, a kormányzattal ellentétes és a tényeket nélkülöző, pusztá vélekedéseket hagyják el.

A magyar levélíró ezután a horvát csapatoknak az osztrák alakulatok közé való besorozásáról szóló közleményhez szól hozzá, megjegyezvén, hogy ez csak tervként merült fel. A szerkesztő viszont emlékezteti arra, hogy levelezőjük is csak ilyen formában írt róla.

A továbbiak során azt az állítást cáfolja Forgách, mely szerint a magyar katolikus papság azért nem akar imádkozni az uralkodóért, mert az nem koronáztatta meg magát. Arra emlékeztet, hogy az ilyen imát csak Mária Terézia megkoronázása alkalmából vezették be; az olvasóira bízva annak eldöntését, hogy a magyarok vagy nem sokat adnak az imára, vagy nem tisztelik eléggé uralkodóikat. De emlékeztet arra is, hogy a nemesség azt az uralkodót, aki becsülte a nemzetet, megsiratta és meggyászolta.

¹² *Politisches Journal* 1785. máj. 432.

¹³ Uo. 432.

Az országgyűlés tervezett összehívásáról szóló közleményhez, mely által a császár jobb irányt kíván adni az ország ügyeinek, a cikkíró csak azt fűzi hozzá, hogy ez valóban kívánatos lenne. Majd szó esik a püspökök jövedelméről, az egyháziak és a világiak nem túl harmonikus viszonyáról, valamint a központi papnevelő szemináriumok létesítéséről. Részletesebben foglalkozik Forgách Bartschnak azon fejtegetéseivel, amelyek a magyar koronáról szóltak: történelmi érveket sorakoztat el a koronázás szükségessége mellett és ismerteti a magyar nemesi alkotmányt. Bartsch ugyanis 1784 elején annak a hírnek a kapcsán, hogy II. József a nemességet a birodalom többi tartományának törvényei szerint kívánja kezelni, történelmi visszatekintést adott, és azt állította, hogy Magyarországon a feudális rendszer és a nemesi előjogok még most is virágznak:

„Da das Feudalsystem, welches alle barbarische Nationen, Germanen, Slaven u.s.w. in den Reichen eingeführt haben, die von ihnen erobert worden sind, nach und nach in allen europäischen Ländern, aus vielfachen Ursachen, theils gänzlich aufhörte, theils seine Grundlage änderte, so blieb es immerfort in Ungarn in seiner vollen Kraft. Der Edelmann ist dadurch von allen Abgaben jeder Art gänzlich befreit, so daß er weder von Grundstücken noch von inländischen Zöllen oder Mauthen auch nicht das geringste bezahlt, und zu nichts andern verbunden ist, als in Kriegszeiten, zu Pferde sitzen, und ins Feld zu ziehen, indessen der arme Unterthan nebst den Joche der Leibeigenschaft die ganze Last des Staates allein tragen muß”.¹⁴

Bartsch arra is utalt közleményeiben, hogy az uralkodók e káros feudális rendszer megváltoztatására törekedtek, de a magyarok hallani se akarnak erről. Felhozza, hogy a magyar nemesek 1764-ben elégették Kollár Ádámnak a *De originibus et usu . . . c.* könyvét, mert abban a nemesi előjogok ellen esett szó. Azt is szóvá tette, hogy az uralkodók rendeleteikkel enyhítették a jobbágyok helyzetét, de a nemesek tovább ragaszkodtak előjogaikhoz. Most pedig, hogy II. József elhatározta: az adózást Magyarországon éppenúgy bevezetik, mint a többi tartományban, e hír nagy lármát és felháborodást keltett.

Forgách e kérdésekkel foglalkozva, maga is történelmi érvekkel vitatja a magyar alkotmánnyal kapcsolatos állításokat és védelmébe veszi a nemesi hadviselést és felkelést. Ami pedig a feudális elmaradottsággal kapcsolatos vádakat illeti, azt állítja, hogy a magyar történelemben soha nem fordult elő annyi visszaélés és önkény mint a német feudális viszonyok között.

„Uebrigens findet man in der Ungarschen Geschichte nie die geringste Spur alle Fehler, die die deutsche Sehnsvfassung so schädlich und verwerflich machten.”¹⁵

Nie war unbedingte Leibeigenschaft nie Ius Vitae et Necis, nie völlige Willkür Steuern und Abgaben von den Unterthanen zu haben, in Ungarschen Erbgüthern den Grundherrn eingeräumt, und nie waren sie so wenig der souverainen so nach Willkür drücken, und ihren Nachbarn befehlen zu können, wie es in den nordischen Ländern geschach, wo das Feudalsystem seinen Sitz hatte.”¹⁶

Ami a Kollár-könyvvel kapcsolatos ügyet illeti, azt írja: tud róla, mert 1764² ben maga is szemtanúja volt az eseményeknek. De a jelzett könyv, a *De originibus et usu . . . c.* mű elégetésére azonban nem került sor, hanem az udvar pa-

¹⁴ Uo. 1784. márc. 234.

¹⁵ Ehhez a mondathoz a szerkesztő a következő lábjegyzetet fűzte: „Davon könnte leicht das Gegentheil bewiesen werden.”

¹⁶ Uo. 1785. I. 439—440.

rancsára egy, a szabadságért síkra szálló másik művet, a *Vexatio dat Intellectum episcopis Hungariae . . .* címűt égették el nyilvánosan. Egyébként szerinte nem fogadták el Barkóczy érsek javaslatait az állandó katonaság felállításáról, mert korlátlan katonai hatalmat kívántak kiterjeszteni az egész országra.¹⁷

A „dialógus” további folyamán szó esik még a kereskedelem szabadságáról és korlátozásáról, a vámokról és az adózás kérdéseiről.

A korona Bécsbe szállításával kapcsolatos cikke — melyből mint láttuk, kideríthető volt a magyarországi tudósítások szerzősége — terjedelmes válasz érkezett. Forgách a gúnyos cikke adott feleletében arra hivatkozott, hogy minden nép rendelkezik bizonyos nemzeti „előítélet”-tel, minden népnek megvannak a sajátos hagyományai és sajátos szimbólumai, melyeket senki sem tart neveltségnek.

„Die Uebertragung der Krone nach Wien gab Ihnen mehrmalen Gelegenheit, durch Ihren österreichischen Correspondenten manches zu vernehmen, wodurch die Nation verächtlich gemacht wird. Im April 1784, S. 381. May eben d. J. S. 481, und endlich S. 519. Ihr Correspondent betitelt das Widerstreben der Nation bey dieser Gelegenheit als ein lächerliches Vorurtheil. Die Völkerkenntnis zeigt, daß jede Nation, die ihre Größe lange erhalten hat, ein National-Vorurtheil gehabt, daß sie ihre Würksamkeit auf einen und den nemlichen Zweck gerichtet hat. Noch jetzo ist zu Venedig St. Marco, in Frankreich L'honneur, in Engelland Liberty, in Preussen unser König! in Rußla rd die Popen das Losungswort aller Volksunternehmungen. In Oesterreichichen aber ist der Mensch noch nicht so weit gekommen, und daherr treibt seine Bewohner nichts zu grossen Unternehmungen; sondern sie lobten die für ihre Freyheit streitenden Americaner eben so wie den König von Schweden, der eben diese Freyheit dem Adel entreißt. Das Buch: Briefe aus Berlin, oder: Sur les lettres de cachet, et les Prisons d'Etats, machen eben so ein Aufsehen, wie Linguets despotische Annalen. Ganz anders ist es in obenerwähnten Ländern. Der Gedanke, National-Größe weckt jeden zur Arbeit, den Soldaten zum Kampfe, und jeden Bürger zur Anstrengung aller seiner Kräfte. Ein ähnliches National-Vorurtheil, oder Symbol des Nationalgeistes war seit den ältesten Zeiten die Krone in Ungarn. Ihr Alterthum, die verschiedenen Schicksale derselben, die Kriege und Bemühungen, der sich die Nation aussetzte, um sie wieder zu erlangen, und letztlich die beträchtliche Geldsumme, die Ungarn an Oesterreich dafür als ein Lösegeld bezahlte, bewies dieses. Es war also eben so wenig leeres Vorurtheil, über den Verlust dieser Krone viel Aufsehens zu machen, wegen welcher Gesetze zur Aufbewahrung gemacht und Kronhüter als erste Landesbeamten bestimmt worden sine; als es Vorurtheil wäre, wenn sich ein Regiment dem Verluste seiner Fahnen widersetzte. Ohne zu erwähnen, daß noch unter Kaiser Leopolds Zeiten verordnet worden ist, daß die Krone immer in Ungarn verbleiben solle, habe ich nur jenes berühren wollen, daß ich Ihnen darweise, wie wenig lächerlich es gewesen sey, sich der Wegführung der Krone aus Ungarn zu widersetzen.”¹⁸

Foglalkozik Forgách cikke a német nyelvrendelettel is, amelyik — a korona Bécsbe szállítása mellett — a legnagyobb felzúdulást keltette a nemesség körében. Bartsch az 1784 augusztusi számban a rendelkezést nagyon fontosnak és hasznosnak nevezte, de Forgách szerint éppen ellenkező a helyzet. Magyarországon ugyanis szerinte a nemesség és csaknem valamennyi polgári réteg, sőt még sok paraszt is érti a latin nyelvet, de csak kevesen tudnak németül. Hogyan fognak így a tisztviselők a hivatalokban dolgozni és miként tud így az igazgatószolgáltatás működni? Ötven esztendő alatt sem terjed el a nép körében a német nyelvtudás megfelelő mértékben:

„Jedermann vom Adel, fast alle bürgerlichen Standes und sogar viele Bauren verstanden Latein, und nur wenige verstanden das Teutsche. Eine Folge, die man bald aus der Erfahrung wahr fand, war, daß die fähigsten und tüchtigsten Köpfe von Aemtern

¹⁷ Uo. 1785. I. 440.

¹⁸ Uo. 1785. I. 542.

und öffentliche Bedienungen hätten ausgeschlossen bleiben müssen. Und da eine nachfolgende Hof-Verordnung dennoch verbietet, diese der Sprache Unkundigen des Dienstes zu entlassen, wie werden die Geschäfte in einer unbekanntem Sprache besorget werden? Bey Gerichten ist die teutsche Sprache für das Land vollends wie die Arabische für die Mahomedaner, die ihre Gebete nicht verstehen. Fünfzig Jahre sind noch nicht hinlänglich, die teutsche Sprache unter dem Landvolke so zu verbreiten, daß dasselbe sich von der Rechtmäßigkeit seiner Behandlung durch eigene Beurtheilung überzeugen könne."¹⁹

Ugyancsak behatóan foglalkozik Forgách tanulmánya befejező részében a nemesség körében szintén nagy felzúdulást kiváltott rendelkezéssel, a katonai összeírás ügyével. Ismeretes, hogy az ezzel szemben kifejtett ellenállása miatt II. József őt 1785 november 1-én megfosztotta főispáni méltóságától és rendeletében bolondnak nyilvánította.

Elképzeltető, hogy mindehhez hozzájárult Forgách e német nyelven és egy Európa-szerte olvasott folyóiratban megjelent tanulmánya is. Ennek során, a továbbiakban vázolta a nemesi ellenállás valódi okait. Szerinte senki sem vonja kétségbe a királynak azt a jogát, hogy a népesség viszonyait vizsgálja, de a magyar földesurak attól tartanak, hogy a végső cél az, hogy az alattvalókat kivegyék az ő gondoskodásuk alól és a hadi szolgálatra alkalmasakat, akaratuk ellenére is, katonának vigyék. A magyar főispán szerint az ország alkotmányának éppenúgy jellegzetessége a személyes szabadság védelme mint a magántulajdon biztosítása:

„Nicht also Feudal-Ideen, oder Wunsch, die Unterthanen in slavischer Leibeigenschaft zu erhalten, sondern väterliche Sorge für die angebohrne Freyheit der Unterthanen, war der Grundherrn Absicht, als sie sich der Conscription widersetzen; um so mehr, da Personal-Freyheit eben so der Charakter unserer Landes-Constitution seyn soll, als Sicherheit des Eigenthums."²⁰

Azt állítja, hogy az erdélyi és más magyarországi felkelések annak a megalapozatlan reménynek a következményei voltak, mely szerint ezen összeírás által megváltozik majd a földesurak és a parasztok közti viszony. Hosszúra nyúlt cikkét annak reményében fejezte be, hogy nemzete védelmében a szerkesztő közölni fogja azt:

„Diese Aufmerkungen glaubte ich Ihnen zur Vertheidigung meiner Nation, mittheilen zu müssen, in der Hoffnung, daß Sie in ihrem Journal den gehörigen Gebrauch davon machen werden."²¹

A hamburgi *Politisches Journalban* 1782—1785 között megjelent közleményekről tehát sikerült bebizonyítanunk, hogy azokat Conrad Dominik Bartsch, a bécsi hivatalos újság szerkesztője küldözgette folyamatosan és, hogy azokat II. József politikájának és magyarországi rendelkezéseinek a védelme és dicsőítése jellemezte. Másfelől azt is valószínűsíteni lehetett, hogy az ezekre a bécsi levelekre válaszul és cáfolatul 1785-ben megjelent és a magyar nemesi ellenállás szempontjait tartalmazó cikk szerzője Forgách Miklós gróf, Nyitra vármegye főispánja volt, aki a későbbiek során önálló röpiratokat is adott ki. A hamburgi folyóiratban megjelent magyarországi és magyar vonatkozású közleményeknek is bizonyára volt hatása azokra a néhány évvel későbbi európai állásfoglalások-

¹⁹ Uo. 1785. I. 544—546.

²⁰ Uo. 1785. I. 545—546.

²¹ Uo. 1785. 546.

ra, amelyek értékelték II. József magyarországi politikáját és a magyar nemesi mozgalmat.²²

Egyébként Bartsch Hajnóczyhoz írt egy másik levelében utalt még egy cikkre, amelyik szintén a nemesi ellenállás részéről íródott és hasonlóképpen megjelent egy tekintélyes német folyóiratban. Ez az írás a *Deutsches Museum* 1785. januári számában látott napvilágot, és szintén a conscriptiókkal kapcsolatban felélenkült ellenállás védelmében készült. Ennek szerzőjét egyelőre nem ismerjük, a cikk *Hm*-betűjellel jelent meg. Érdekes, hogy Bartsch erről — noha természetesen nem értett vele egyet — mégis némi elismeréssel nyilatkozott Hajnóczynak: a legjobbnak tartotta azok közül, amit eddig „a magyar Whiggismus” érdekében írtak. E cikk, melynek részletes elemzése ezúttal nem feladatunk, szintén arra vall, hogy a 18. század nyolcvanas éveiben németországi folyóiratokban számos olyan írás jelent meg, amelyek nemcsak megelőzték a későbbi, nemesi ellenállás részéről kiadott röpiratokat, hanem szerepet játszhattak az európai felvilágosultaknak a magyarországi felvilágosult abszolutista kísérlettel kapcsolatos véleményük kialakításában is.

KÓKAY, GYÖRGY

Eine Polemik über die ungarländischen Verhältnisse im Politischen Journal von Hamburg am Ende des 18. Jahrhunderts

In den Nummern Mai und Juni 1785 des *Politischen Journals* von Hamburg erschien eine längere Abhandlung, die die seit 1782 in der Zeitschrift über Ungarn erschienenen Mitteilungen kritisiert und korrigiert. Diese deutsche Zeitschrift teilte nämlich seit Jahren Berichte über die ungarländischen politischen Verhältnisse mit, in der Form von Briefen, die aus Wien datiert wurden. Diese Berichte bestreben im allgemeinen den aufgeklärten Absolutismus des Kaisers Joseph II. zu popularisieren, und zugleich den Widerstand des ungarischen Adels als schlecht darzustellen. Während, nach den Berichten, der Herrscher der Vorkämpfer der Aufklärung ist, ist der ungarische Adel der Verteidiger des Feudalismus und der Reaktion, der nur das Verlieren seiner Vorrechte fürchtet.

Der Artikel, während er diese Berichte widerlegt, nimmt einzelweise in Betracht die Behauptungen des Wiener Korrespondenten, und gibt zu diesen seine Antwort nach der Anschauung des ungarischen adelichen Widerstandes.

Beide Verfasser publizierten anonym in der Hamburger Zeitschrift, aber auf Grund der Briefe, die von der Redakteur des Wiener Amtsblattes zu Hajnóczy geschrieben wurden, kann man feststellen, daß der josephinistische Korrespondent eben Conrad Dominik Bartsch, der Redakteur der *Wiener Zeitung* war, und der Verfasser des ihn widerlegenden Schreibens, aller Wahrscheinlichkeit nach, Graf Miklós Forgách, der Obergespan des Komitats Trenchin war. Ihre Polemik wird durch die Fußnoten des Redakteurs der Hamburger Zeitschrift ergänzt.

²² MKsz 1976. 88.